

STRAIPSNIAI

XVI A. LDK BAJORIJOS PRIVAČIŲ ARCHYVŲ SAUGOJIMO KULTŪRA

Raimonda Ragauskienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

IVADAS

XIX a. pradžioje Igno Danilavičiaus darbu pradėti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kanceliarijos dokumentų tyrimai¹ palengva kito kiekybiškai ir kokybiškai. Ilgą laiką vyravusį tradicinį diplomatikos problemų sprendimą pildė raštų funkcionavimo, jų registracijos ir panašių daugiau archyvotyrinių klausimų nagrinėjimas². Atskirai išskirtos LDK archyvo – Lietuvos Metrikos – problemos: aiškintasi sudėtis, genezė, terminija ir pan.³, tuo tarpu privačių archyvų tematika dar nėra pakankamai išsivertinusi istoriografijoje⁴. Taip pat palyginti neseniai dėmesys ėmė krypti į socialinius valdovo kanceliarijos aspektus, tokius kaip kanceliarijos darbo praktika ar tarnybinė personalo sudėtis⁵. LDK dokumentų, kanceliarijos, archyvų tematikos istoriografinę patirtį galima apibūdinti

¹ I. Daniłowicz, O dyplomatyce ruskiej, *Dziennik Warszawski*, 1826, t. 6, Nr. 17.

² Apie XIV–XVI a. lietuviškos kanceliarijos tyrimų padėtį plačiau žr.: R. Jaworski, Kancelaria litewska XIV–XVI wieku. Stan i specyfika badań. Postulaty badawcze, *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, pod. red. W. Chorażyszewskiego, W. Krawczuka, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003, s. 89–104.

³ Lietuvos Metrikos tyrimų problematika aptarta: R. Ragauskienė, XVI a. LDK kancleriai ir Lietuvos Metrika: kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės, *Lietuvos Metrikos Naujienos*, 2003, Nr. 7, p. 30.

⁴ Naujausia publikacija: W. Nowosad, *Archiwa szlachty Prus Królewskich*, Toruń: Adam Marszałek, 2005.

⁵ Naujausi tokio pobūdžio darbai: A. Груша, Службовы склад і структура канцеляры Вялікага Княства Літоўскага 40–х гадоў XV – першай паловы XVI ст., *Metriciana*, 2001, t. 1, s. 10–45; П. Кулаковський, *Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569–1673 р. р. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*, Острог–Львів, 2002.

kaip laipsniškai kintančią nuo tradicinės diplomatikos bei archyvotyros link socialinės istorijos, visuomenės komunikacijos tyrimų. Ryškėja kur kas platesnės dokumentų teikiamos galimybės bendriems ir specialiems istoriniams tyrimams. Anot Jacques'o Le Goffo, „pergamentas, rašalas, rašysena, antspaudai ir pan. byloja daugiau nei kokia nors kultūros, administracijos, valdžios reprezentacija ar įsivaizdavimas. Rašto vaizdiniai nėra tas pats, kas žodžio, paminklo, paveikslų vaizdiniai. Protokolą atitinkančios įvadinės formulės, standartinės baigiamosios frazės, datavimas, liudytojų sąrašas, o ką jau bekalbėti apie tekstą siaurąja šio žodžio reikšme, ne mažiau kaip konkrečios situacijos atspindi valdžios, visuomenės, laiko, teisingumo ir pan. vaizdinius“⁶.

Viena tokių temų, plečiančių archyvotyros tyrimų problematiką, – sukauptų viešų ir privačių archyvų saugojimo kultūra. Privačių archyvų saugojimo kultūros sąvoka apima archyvų lokalizaciją, tai yra atskirų asmenų dokumentams saugoti parenkamas vietas privačiose valdose, jų išdėstymą statiniuose; baldus (talpas), kur buvo laikomi dokumentai, jų apsaugos sistemas. Tyrimų duomenys pirmiausia padeda nustatyti atskirų archyvų likimus, papildo žinias apie jų savininkų kasdienybę, materialinę kultūrą, išryškina gyvenamosios aplinkos bruožus. Archyvų priežiūra taip pat atspindi dokumentų reikšmės visuomenėje suvokimą.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti XVI a. privačių LDK bajorijos archyvų lokalizaciją: kokias vietas bajorai parinkdavo turimų dokumentų saugojimui, kaip buvo laikomi ir prižiūrimi sukaupti raštai⁷.

Ši tema kol kas labai siaurai aptarta istoriografijoje. Galima išskirti vos kelis tyrimus. XVI a. privačių LDK archyvų tematikai svarbus Krzysztofo Sytos straipsnis apie XVI a. II pusės pasiturinčių ir vidutiniųjų Žemaitijos bajorų kauptą medžiagą⁸, tačiau archyvų saugojimo problema jame neakcentuojama. Autorius apsiriboja bendru teiginiu, kad Žemaitijos bajorai dokumentus laikė nenusižengdami tuometinei praktikai – įvairaus dydžio skryniose, neretai sutvirtintose geležinėmis juostomis ir dar antspauduotomis. Kiek plačiau Nesvyžiaus šakos Radvilų archyvo saugojimo vietas ir būdus XV–XIX a. aptarė Rafałas Jankowski, didžiausią dėmesį sutelkdamas į XVII–XVIII a. Radvilų archyvo saugojimo praktiką⁹. Kompleksiškiausiai – kaip neatsiejamą XVI–XVIII a. Karališkosios Prūsijos bajorijos privačių archyvų bruožą – saugojimo vietas aptarė Wiesławas Nowosadas¹⁰. Nors gauti rezultatai atspindi kitos bendruomenės kultūrinę aplinką, jie reikšmingi palyginimui su turima LDK medžiaga. Temos nagrinėjimui pagelbėjo LDK bajorų gyvenamųjų patalpų apstatymo, baldų, jų paskirties tyrimai, kurių nėra tiek daug, kaip norėtųsi¹¹. Gauti tyrimo rezultatai lyginami su XVI a. Europos bajorijos, daugiausia Prū-

⁶ J. Le Goff, *Viduramžių vaizduotė. Esė*, iš prancūzų kalbos vertė D. Bučiūtė, Vilnius, 2003, p. 7.

⁷ Siekiant išvengti nuolatinio pasikartojimo, sąvoka „dokumentai“ straipsnyje kaitaliojama su šiandien vartojamomis, tą pačią reikšmę turinčiomis sąvokomis „raštai“, „dokumentika“. Sąvokų „privatus archyvas“ ir „LDK bajorija“ paaiškinimą žr.: R. Ragauskienė, Seniausieji dokumentai XVI a. privačiuose LDK bajorijos archyvuose (Lietuvos Metrikos duomenimis) (spaudoje).

⁸ K. Syta, *Archiwa szlachty żmudzkiej w II połowie XVI wieku*, *Studia o bibliotekach i zbiorach polskich*, Toruń, 1997, t. 7, s. 29–47.

⁹ R. Jankowski, *Burzliwe losy archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r.*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa: DiG, 2000, t. 11, s. 35–68.

¹⁰ W. Nowosad, op. cit., s. 155–159.

¹¹ S. Samalavičius, *Vilniaus miestiečio buto atributika XVII–XVIII amžių šaltiniuose*, *Architektūros paminklai*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 3–18.

sijos ir Anglijos, archyvų saugojimo kultūra¹².

Duomenų minėta tema išliko nemažai, todėl surinkti visą medžiagą ir išnagrinėti visus atvejus yra neįmanoma. Siekiant reprezentatyvumo, atrinkta per 200 žinučių apie turimų archyvų lokalizaciją skirtinguose LDK pavietuose XVI a. Straipsnyje naudojamos XVI a. aktų rinkinių serijos, didžiąją dalį sudaro Lietuvos Metrikos medžiaga. Darbui reikalingų duomenų rasta 17-oje Užrašymų ir 19-oje Teismų knygų, taip pat panaudotos išlikusios XVI a. II pusės Kauno ir Upytės pavietų teismų knygos¹³, publikuotų XVI a. Žemaitijos teismų knygų fragmentai¹⁴. Pagal šaltinių pobūdį mažiausią grupę (tik 10%) sudaro inventoriniai aprašai. Jų teikiama informacija nevienareikšmė. Mažiau apie archyvų lokalizaciją kalba senieji turėtos bajorų dokumentikos rejestrai, svarbesni nustatant archyvų dydžius, bet ne saugojimo vietas. Didelės pagalbos neteikia ir dvarų ar dvarelių inventorai, daugiausia aprašantys pastatų būklę. Šiuo požiūriu iškalbingesni kilnojamojo turto inventoriniai aprašai, teikiantys informacijos ir apie archyvų buvimo vietą, ir apie talpas, kuriose buvo laikomi dokumentai. Tačiau gausiausią medžiagos dalį sudaro „dokumentai apie dokumentus“: teismuose svarstytos bylos apie raštų netektis per gaisrus, dėl vagysčių, kelionių metu dingusius įvairius aktus.

Taigi gana gausiai išlikusi medžiaga reprezentuoja įvairių pavietų patirtį ir leidžia susidaryti bendrą vaizdą apie XVI a. LDK bajorijos (nuo stambiausių magnatų iki neturtingų bajorų) dokumentams saugoti parenkamas vietas, baldus (talpas).

ARCHYVŲ LOKALIZACIJA

LDK bajorijos kaupiamų dokumentų saugojimų vietas nulėmė trys pagrindinės aplinkybės: archyvo dydis, jo savininko socialinė ir turtinė padėtis bei kuo didesnio saugumo siekimas. Tuometinis archyvas, ypač smulkiosios bajorijos, iš esmės buvo „gyvas“ einamųjų reikalų ir mažiau istorinio pobūdžio dokumentų rinkinys, todėl jo savininkams ypač rūpėjo saugos aspektai bei galimybė turėti reikiamus dokumentus po ranka. Tačiau ne visuomet būdavo įmanoma pasiekti norimą rezultatą. Geriausiai šiuo požiūriu sekėsi LDK didikams.

Didikų archyvų lokalizacija. Didžiausius archyvus sukaupe LDK didikai XVI a. juos laikė ne vienoje, o keliose vietose. Senosios valdovų privilegijos, atskiri valstybinės

¹² Žr.: C. Rawcliffe, A Tudor Nobleman as archivist: the papers of Edward, third Duke of Buckingham, *Journal of the Society of Archivists*, 1976, vol. 5(5), p. 294 etc.; L. Stone, J. Fawtier Stone, *An open elite? England 1540–1880*, Oxford: Clarendon Press, 1984; H. C. Cobb, Politicians and archives, *Journal of the Society of Archivists*, 1994, vol. 15(2), p. 141 etc.; W. Nowosad, op. cit., s. 155–159.

¹³ XVI a. Kauno pavieto žemės teismų knygos; 1568–1569, 1578–1579 m. Upytės pavieto žemės teismų knygos; 1594–1595 m. Upytės pilies teismo knyga, *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – VUBRS), f. 7, Nr. 25–33; Nr. 3/1592, Nr. 1/15234, 2/15237; taip pat Upytės pavieto knygų publikuotos dokumentų santraukos: *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг, Акты Упитскаго земскаго суда за 1585–1587 г., Акты Россиенскаго подкоморского суда за 1595–1596*, Вильна, 1909, вып. 7 (toliau – *Опись документов*, вып. 7); *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг, Акты Упитскаго гродскаго суда за 1584–1615 г.*, Вильна, 1912, вып. 8 (toliau – *Опись документов*, вып. 8).

¹⁴ *Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventorai* (toliau – *Istorijos archyvas*), parengė K. Jablonskis, Kaunas, 1934.

reikšmės (jei tokių turėdavo) dokumentai kaip svarbiausi buvo saugomi pagrindinėse rezidencijose. Siekiant sumažinti gaisrų pavojų, pirmenybę teikdavo mūriniams statiniams – paprastai gerai įrengtomis pilims ir rūmams. XVI a. dar nebuvo praktikos įrenginėti atskirus išdinių pastatus. Tokie pastatai, kuriuose buvo laikomi vertingi drabužiai, daiktai bei valdos savininko archyvas, dvaruose ir dvareliuose plačiau plito tik XVIII a. Antai pagal turimą LDK dvidešimtukui priklausę dvarininkai Nagurskiai savo Kurtuvėnų rezidencijoje tokią išdinę, kurioje būtų sudėti „daiktai ir dokumentai“, pradėjo mūryti 1768 m.¹⁵ XVI a. didikai greičiausiai rėmėsi didžiojo kunigaikščio pavyzdžiu – Vilniaus Žemutinėje pilyje buvusią valdovo išdinę – ir savo dokumentus taip pat talpino specialiuose rūmų kambariuose, dažniausiai rūsiuose įrengtose išdinėse.

Kokias rezidencijas tuo metu pasirinkdavo archyvams ar kaip atrodė išdinių saugyklos, geriausiai iliustruoja Biržų-Dubingių ir Olykos-Nesvyžiaus šakų kunigaikščių Radvilų pavyzdžiai. Ypač savo archyvalijomis ir pas save priglausta LDK archyvo dalimi rūpinosi nesvyžiečiai. Pirmasis šios šakos kunigaikštis LDK kancleris Mikalojus Radvila Juodasis privačius bei viešus dokumentus (bent jau didžiąją jų dalį) laikė Vilniuje, greičiausiai savo Lukiškių dvare¹⁶. Tuo tarpu ūkinio pobūdžio raštai dėl valdų, kaip rodo vėlesni archyvo vingiai, galėjo gulėti viename iš daugelio Radvilų dvarų, galbūt Klecko, rūsiuose. Po jo mirties 1565 m. archyvą perėmė 1567 m. iš studijų užsienyje grįžęs vyriausiasis sūnus Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Tikėtina, kad dalis svarbiausių dokumentų kurį laiką liko Vilniuje. Iš Lietuvos Metrikoje užfiksuotų pranešimų apie 1577 m. sausio 5 d. kilusį gaisrą Naugarduko pavietae buvusiam Našlaitėlio Klecko dvare sužinome, kad nemažą archyvo dalį didikas laikė būtent ten. Raštai buvo laikomi dvaro ansambliui priklausiusio „priešais pilį [esančio] namo su paklėtimi viename kambaryje (izbie), tai yra seklyčioje“. Tame name kartais apsistodavo ir pats Radvila, ten buvo ir nemažai brangių daiktų. Kambario apstatymas nėra smulkiai aprašytas, tik žinoma, kad jį šildė nemaža krosnis, kambarį apšvietė keli langai. Greita gaisro plėtra rodytų, kad pastatas greičiausiai buvo medinis: nuo archyvo kambario netrukus užsidegė ir visas namas¹⁷.

Trūksta duomenų, leidžiančių nustatyti kitas Našlaitėlio pasirinktas Radvilų dokumentikos saugojimo vietas. Tokioms tiko, net labiau nei Kleckas, iš Iliničių atitekusi mūrinė Miro pilis ar puošnūs iš motinos paveldėti rezidenciniai Šidlovcų rūmai. Juolab kad 1577 m. gruodį pasirašęs valdų dalybų tarp brolių ir seserų dokumentą, didikas Klecką perleido broliui Albrechtui. Tad ne tik dėl gaisro, bet ir dėl valdų, taip pat ir paties archyvo dalybų reikėjo galvoti apie raštų perkėlimą kitur. Tačiau apie tai daugiau žinių nėra. Aišku, kad Radvila Našlaitėlis, kaip vyriausiasis brolis, savo valdose priglaudė pagrindinius Radvilų giminės dokumentus. Nesvyžiečių archyvo vieta aiškėja 1582 m. pradėjus mūrinės Nesvyžiaus pilies statybą. XVII a. pradžioje užbaigta pilis tapo pagrindine Našlaitėlio ir visos išsiplėtusios giminės šakos rezidencija. Ypatingą Nesvyžiaus svarbą iliustruoja įrengtas katalikiškos Radvilų šakos mauzoliejus. Čia ilgiems laikams ir gana saugiai buvo perkeltas, atrodo, visas Nesvyžiaus Radvilų sukauptas archyvas, vėliau priėmęs Našlaitėlio palikuonių kauptus raštus.

¹⁵ Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 92, Nr. 1.

¹⁶ T. Kempa, *Mikolaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) Wojewoda Wileński*, Warszawa: Semper, 2000, s. 197.

¹⁷ *Lietuvos Metrika* (Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomi mikrofilmai), knyga Nr. 58, l. 232–233.

Tiksliai žinoma Nesvyžiuje Našlaitėlio bibliotekos rinkinių, į kuriuos vėliau perkelta dalis archyvinės medžiagos, vieta – kambarys virš vartų bokšto, vedančio į Nesvyžiaus pilį¹⁸. Kaip aiškėja iš 1603 m. Radvilos surašyto *Priminimo sūnums*, šimtai netgi XIV a. siekiančių raštų buvo tvarkingai sudėti pilies rūsyje. Jiems sudarytas palankus mikroklimatas – ne veltui priminta prižiūrėti, kad nepūtų ir nežūtų¹⁹. Be to, išdinė buvusi labai gerai apsaugota: „skliautuota mūrinė išdinė po viduriniais kambariais išilgai einant. Į ją durys ant vyrių su vidine spyna ir kabliuku spynai užrakinti. Dvivėrės akmeninės durys su kabliais, užpilamais švinu [...] Trys stikliniai langai šviniiais rėmais, su geležinėmis grotomis”²⁰. XVI a. išskirtinai apsaugotas archyvas nuolat pilnėjo. Jau XVII a. viduryje Nesvyžiaus archyvarai priėmė Olykos ir Klecko ordinatų Radvilų dokumentų rinkinius, dar vėliau – kartu su Nesvyžiaus ordinatams atitekusiomis valdomis ir gretimos Biržų-Dubingių šakos likusias archyvalijas. Nemaža šios dokumentikos dalis pasiekė mūsų laikus.

Panašiai – keliose vietose XVI a. savo dokumentiką saugojo ir gretimos Biržų-Dubingių šakos Radvilos. Tačiau protestantai biržiečiai, skirtingai nuo katalikų nesvyžiečių, XVI a. taip ir nesugebėjo pastatyti panašaus į Nesvyžių visą giminę jungiančio centro. Nepavyko sukurti netgi bendro, apie aristokratinės tendencijas bylojančio giminės mauzoliejaus. Skaidantis giminei, taip pat dėl nepalankių išorinių sąlygų (nusiaubti Biržai XVII a. pr., apsunkinta protestantų veikla valstybėje ir pan.) rezidencijų centrai kartas nuo karto keisdavosi. Kartu keitėsi ir laidojimo bei turimų archyvalijų saugojimo vietos.

Kur archyvą laikė pirmasis biržiečių kunigaikštis Mikalojus Radvila Rudasis, nėra tikslų duomenų. Greičiausiai dalį raštų didikas saugojo pagrindinės savo rezidencijos išdinėje. Radvilos išdinės, taip pat ir tokių knygų buvimą liudija išdininko pareigybė tarp jo dvaro pareigūnų; skirtingu laiku jo išdininkais buvo Jonas Komajevskis ir Jurgis Galanė. Žinomos kelios valdos, kuriose didikas praleido ilgesnį laiką ar lankėsi dažniau: jaunystėje 1547–1548 metų dalį praleido Dubingiuose, vėliau rezidencijos statusą įgijo Kaidanava (ypač mėgta 7–8 dešimtmetyje). Visą gyvenimą nuolatinė ir pagrindinė Radvilos rezidencija buvo Vilnius: netgi padalijęs valdas sūnums, sau pasiliko dvarą sostinėje, čia 1584 m. ir mirė²¹. Vilniaus dvaras atliko ir politinio, ir administracinio, ir reprezentacinio Radvilos centro funkcijas, todėl tikėtina, kad pagrindinis archyvas Rudojo laikais turėjo būti saugomas čia.

Jo sūnų laikais padėtis pasikeitė. Išdinėje mūriniame Vilniaus dvare, kuris atiteko jaunesniajam Rudojo sūnui Kristupui Radvilai Perkūnui, tebuvo likusi tik menka raštų dalis. Perkūnas turėjo tris dvarus Vilniuje. 1603 m. po jo mirties sūnūs Jonušas bei Kristupas pasidalijo Vilniuje mūrinį dvarą, greičiausiai prie Puškarnios, medinį prie Vilniaus vartų ir greta jo esantį Radovskių dvarelį bei mūrnamį Pilies gatvėje²². Pagrindiniame mūriniame dvare buvo įrengta išdinė, tačiau, atrodo, joje jau saugoti tik kariniai ar kiti vertingi daiktai, o ne raštai. 1584 m. Perkūno tarnas Stanislovas Voinovskis aprašė rūmų rūsyje, išdinėje,

¹⁸ T. Kempa, op. cit., s. 195.

¹⁹ *Archiwum Domu Radziwiłłów*, wyd. A. Sokołowski, Kraków, 1885, t. 8, s. 64–65.

²⁰ Cit. pagal: R. Jankowski, *Burzliwe losy archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r.*, s. 36.

²¹ R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius: Valstybės žinios, 2002, p. 191, 193.

²² *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów* (toliau – AR), dz. XI, Nr. 31.

buvusius daiktus. Tarp išvardytų ginklų, apmušalų, Perkūno žmonių daiktų, patalynės ar sidabro reikmenų tepažymėta išde buvusi skrynelė su Radvilos laiškais ir geležinė skrynelė su Radvilos saugotu antspaudu²³. 1599 m. to paties Radvilos testamento papildyme nurodyta apie vertingų daiktų saugojimą Vilniaus rūmuose „prie Neries [esančioje] žibintinėje virš mūrinio rūšio“ (*na laterni nad Wieliią nad sklepem murowanym*). Apie čia buvusius raštus didikas vėlgi neužsiminė²⁴. Nepaminėti jie nei 1600 m., kai Radvila laiške sūnėnui rašė apie ginkluotę, saugomą Vilniuje, „didžiajame mūriniame kambaryje“²⁵. Tad greičiausiai Perkūno laikais biržiečių archyvo Vilniuje jau nebebuvo.

Istoriografijoje nurodoma, kad minėto didiko gyvenamuoju laikotarpiu jo, o galbūt ir anksti mirusio brolio – Naugarduko vaivados Mikalojaus – archyvalijos saugotos išdinėse – pradžioje Alantoje, vėliau Dubingiuose, o galiausiai Liubčioje. Čia kaupiti ūkiniai dokumentai, privilegijos, korespondencija ir bažnytiniai reikalai. XVI a. pabaigoje išdinę prižiūrėjo didiko tarnautojas Mikalojus Piuras, vėliau – Piotras Kochlevskis, kiti pareigūnai²⁶. Nežinoma, kaip chronologiškai keitėsi archyvo vietos. Reikėtų patikslinti, kad Radvila Perkūnas Dubingiuose dokumentų saugyklos visgi įkurti negalėjo, nes valdą jis globojo tik iki 1597 m. – sūnėno Trakų kašteliono Jurgio Radvilos pilnametystės²⁷. Perkūno laikais raštai pasiekdavo Dubingius, bet čia nelikdavo. Antai 1591 m. didikas pareigūnui Povilui nurodė, kad gavęs raštus iš karto pasiųstų juos į Dubingius valdos pareigūnui, o šis persiųstų vieną „Skrobovičiui į Papilį, o kitą Krušilai į Naujamiestį“²⁸. Netgi XVII a. pradžioje šioje vietovėje dar nebuvo Radvilų archyvo. 1629 m. Dubingių vietininkas Martynas Pačanovskis kreipėsi į lauko etmoną Kristupą Radvilą prašydamas įsakyti Vilniuje didiko tarnautojui Saliamonui Risinskiui išduoti dokumentus dėl Dubingių²⁹. Apie archyvą Dubingiuose galima kalbėti tik apie XVII a. vidurį. Išlikusiuose inventoriuose išskiriama ant kalno mūriniame dvare buvusi išdinė. 1651 m. pažymėta, kad į išdinę vedė ažuolinės durys. Patalpoje buvo du ažuoliniai stalai, aplink pastatyti suolai. Kambary šildė nedidelė žalių koklių krosnis, paminėtos spintelės. Greta buvo dar vienas išdinės kambarys su grotuotais langais³⁰. Neatrodo, kad labai būtų rūpintis saugumu. Tai tik dar kartą patvirtina, kad išdinė Dubingiuose buvo ne pati svarbiausia.

Tuo tarpu Alantos dvaro rūsyje užrakinti „reikalai“ minimi ne XVI a., o XVII a. pradžios Radvilų ar jų klientų laiškuose. Iš jų aiškėja, kad jau Radvila Perkūnas ten turėjo laikyti savo archyvalijas. Nuodugnesnių Alantos išdinės aprašymų nėra, tik pabrėžiama,

²³ AR, dz. XXVI, Nr. 5. Inventorius publikuotas: A. Paliušytė, 1584 metų Kristupo Radvilos Perkūno lobyno inventorius, *Istorija ir elitinės kultūros teigtys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 157–167.

²⁴ 1599 08 04, Vilnius, Registr o ktorimem zmiankę uczynił w testamencie moim [...], AR, dz. XI, Nr. 25.

²⁵ 1600 11 10, Doliatyčiai, Radvila Perkūnas – Jurgiui Radvilai, sūnėnui, AR, dz. IV, teka 22, kop. 294.

²⁶ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwilla (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa: Semper, 2001, s. 51–52.

²⁷ Trakų kaštelionas Jurgis Radvila archyvą, atrodo, kaupė Dokudove. Korespondencijoje ne kartą minėjo raštus, nusiųstus į šį savo dvarą. Pavyzdžiui, apie tai rašė 1608 m. gruodžio 16 d. iš Seirijų pusbroliui Kristupui Radvilai, AR, dz. IV, teka 18, kop. 214. Be to, pareiškė norą būti palaidotas Dokudove. Jo valia buvo įvykdyta.

²⁸ 1591 03 19, Radvila Perkūnas – savo pareigūnui Pavelkui, AR, dz. IV, teka 22, kop. 290.

²⁹ 1629 09 8, Dubingiai, M. Pačanovskis – K. Radvilai, AR, dz. V, Nr. 11251.

³⁰ 1651 m. Dubingių valdos inventorius, AR, dz. XXV, Nr. 918.

kad rūšio raktai būdavo pas išdinės prižiūrėtoją. 1612 m. tai – minėtasis Piuro³¹. Taip pat nėra aišku, ar vėliau iš Alantos į Liubčią buvo perkeltas visas biržiečių Radvilų archyvas, ar tik jo dalis. Bet kuriuo atveju tai įvyko ne XVI, o XVII a.³²

Taigi įtakingiausi XVI a. LDK didikai Radvilos rūpinosi savo kaupiamos dokumentikos saugumu, laikė ją geriausiai apsaugotuose rezidenciniuose dvaruose ar pilyse. Panašiai elgėsi ir kiti žymūs minėto šimtmečio LDK asmenys. Jų archyvai taip pat buvo kruopščiai saugomi rezidencijose ar kitose saugesnėse vietose. Pasirenkant pirmavo mūriniai statiniai, ypač pilys. Ne mažiau už Radvilas įtakingų Goštautų archyviniai dokumentai gulėjo jų mūrinėje pilyje Geranainyse. Iš čia 1542 m. po bevaikio paskutiniojo iš Goštautų Stanislovo mirties valdovo pareigūnai paėmė Goštautų „privilegijas ir karalių užrašymus“; juos perdavė Vilniaus vaivadienė Zofija Goštautienė³³. Kaip matyti iš tų pačių metų įrašo Lietuvos Metrikos teismų knygoje, Geranainyse būta išdinės, nes pažymėtas „pono Goštauto izdo rejestras“³⁴. Joje turėjo būti laikomas archyvas.

Mūrinėmis pilimis, ypač XVI a. pradžioje, galėjo pasigirti vos vienas kitas didikas, todėl archyvai dažniau saugoti miestų dvaruose pastatytuose mūrnamiuose. Be minėtų Radvilų, galima nurodyti Vilniaus vaivadą Joną Hlebavičių, Trakų kaštelioną Grigą Chodkevičių ar Naugarduko vaivadą Ivaną Hornostajau. Visi minėti asmenys XVI a. didesnius ar mažesnius dokumentų rinkinius laikė Vilniaus mieste turėtuose namuose. 1562 m. gegužę J. Hlebavičiaus našlė savo mūrnamyje sūnui Jonui perdavė visą vyro paliktą išdą su dokumentais ir jų rejestrus³⁵. Kitais metais Trakų kaštelionas skundėsi dėl savo tarnautojo Sipkos, pabėgusio su raktu nuo kameros, kur buvo laikoma archyvo dalis³⁶. Žemės išdininko ir Naugarduko vaivados Ivano Hornostajaus dokumentai irgi saugoti Vilniuje: tai aiškėja iš mirusio didiko našlės Onos Žeslavskajos Hornostajienės tarnautojo Ivano Bogdanovičiaus skundo 1560 metais. Jis vaivadaičių įsakymu po abiejų didikų mirties prižiūrėjo Vilniuje buvusį Hornostajų dvarą, kurio rūsyje buvo sudėti įvairūs daiktai ir dokumentai³⁷. Nelabai aišku, ar vaivados sūnūs, perėmę tėvo archyvą, paliko jį toje pačioje vietoje, ar perkėlė į kitus savo dvarus tame pačiame mieste. 1563 m. duomenys apie tuomet sudegusį Naugarduko vaivadaičio Ostafijaus Hornostajaus dvarą Vilniuje netikslūs: nežinia, ar tai buvo iš tėvo gautas ankstesnysis „Hornostajaus dvaras“, ar jau kitas. Tačiau apie įvykį pranešęs nukentėjusiojo brolis Kamenecko seniūnas Gavrila Hornostajus skubėjo nurodyti, kad jame „v glinience“ laikyta jo, jo brolio ir jų tėvo dokumentai³⁸. Kita vertus, iki šių dienų išlikusi jų archyvo dalis³⁹ rodytų, kad Vilniuje minėtame

³¹ 1612 03 13, Alanta, P. Modževskis – Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 9878.

³² 1647 m. Jonušo Radvilos Liubčios kuntskamos inventoriuje pažymėta, kad jame buvo „Knygos, jose Vilniaus vaivados Radvilos išlaidų aprašai, JM kunigaikščio pono Mikalojaus Radvilos, Trakų vaivados, rusiškos išlaidų knygos“ (1647 m. Liubčios kuntskamos inventorius, parengė A. Paliušytė, *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 60).

³³ 1543 06 4, Krokuva, *Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, Kraków, 1998, t. 1: *Listy z lat 1525–1548 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Nr. 114.

³⁴ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 231, l. 280.

³⁵ *Ibid.*, knyga Nr. 255, l. 369v.–372v.

³⁶ *Ibid.*, knyga Nr. 260, l. 586v.

³⁷ *Ibid.*, knyga Nr. 255, l. 154–154v.

³⁸ *Ibid.*, knyga Nr. 249, l. 409v.–410.

³⁹ Apie Hornostajų archyvo dalį Potockių iš Radzynės archyve: W. Mikulski, Dokumenty Hornostajów i innych rodzin rusko-litewskich z XVI–XVII w. w zespole Archiwum Potockich z Radzynia, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa: DiG, 2000, t. 8, s. 133–141.

sudegusiame dvare jie laikė ne visą sukauptą medžiagą. Likusi jos dalis saugiai laikyta kituose dvaruose mieste arba provincijoje.

Atrodo, kad ir LDK kancleris Ostafijus Valavičius bent jau dalį privataus archyvo laikė Vilniuje. Kadangi nuo 1579 m. kancleris „savo žinioje turėjo“ įvairią valstybės dokumentaciją, ji galėjo būti tik sostinėje. Tuomet plačiai buvo paplitusi praktika, kai Lietuvos kancleriai savo dvaruose priglaukdavo jiems patikėtus saugoti svarbius valstybės dokumentus. Ir nežinoma nei vieno atvejo, kad svarbūs asmeniniai dokumentai būtų palikti saugoti LDK archyve. Tad 1588 m. po kanclerio mirties jo dukra Raina su vyru Jurbarko seniūnu Severinu Bonaru atidavė viešuosius kanceliarijos dokumentus LDK pakancleriui Leonui Sapiegai⁴⁰, kuriuos neabejotinai ėmė iš privataus O. Valavičiaus archyvo Vilniuje. Tik neaišku, ar O. Valavičiaus dvaras sostinėje tuo metu buvo medinis ar mūrinis.

Visuotinesnis gyvenamojo būsto tipas XVI a. buvo medinis dvaras⁴¹, todėl daugiausia žinučių išliko apie didikų saugotą dokumentiką jų rezidenciniuose mediniuose dvaruose. Tą rodytų Hlebavičių ar Kiškų pavyzdžiai. Gausią ir labai svarbią giminei dokumentiką, siekiančią net XIV a., Minsko kaštelionas Jonas Hlebavičius iš Dubrovnos laikė savo pagrindiniame dvare Vezovcuose, Slanimo pavieta. Viskas buvo sudėta atskirame mediniame pastate, kuris 1578 m. sudegė⁴². Pasitaikė, kad archyvai toje pačioje vietoje išbūdavo net kelias kartas. Kartu su tėvonine Losko pilimi Žemaitijos seniūnas Jonas Kiška perėmė iš tėvo ten buvusį giminės archyvą, tačiau 1581 m. pilis su visais dokumentais sudegė⁴³.

Kiek kitokia buvo moterų didikių sukauptų archyvų saugojimo praktika, labiau negu vyrų priklausiusi nuo padėties šeimoje. Net ir išlikę duomenys teikia daugiau informacijos apie pačius saugotojus, o ne apie jiems patikėtą saugoti archyvą. Ištekėjusi didikė su valdomis atsineštą dokumentiką neskubėjo dėti į bendrą vyro archyvą. Sudedamąja dalimi ji tapdavo tik tuomet, kai žmona mirdavo pirmiau už vyrą. Gyvendami šeimoje didikai paprastai išlaikydavo autonominius archyvus. Pastebimos tos pačios analogijos kaip ir atskirų didiko ir didikės kanceliarijų atvejais. Tik žmona neretai savo dokumentiką saugojo ne jai užrašytose vainikinėse, o, matyt, geriau apsaugotose vyro, tai yra bendrose, rezidencijose. 1540 m. Bresto seniūnaitis Grigas Chodkevičius, pranešęs apie savo Lebedevo dvaro gaisrą, patvirtino, kad jame buvo laikomi jo žmonos kunigaikštienės Kotrynos raštai ir privilegijos⁴⁴. Greičiausiai kunigaikštienės Kotrynos Tenčinskos Radvilienės kanceliarija, kur buvo saugomi įvairūs didikės valdų raštai⁴⁵, irgi buvo sutuoktinio Radvilos Perkūno dvare, galbūt Vilniuje.

Po vyro mirties tapusi našle ir atidalijusi valdas bei archyvą vaikams, didikė savo dokumentiką perkeldavo į jai užrašytus ar vainikinius dvarus. Gal todėl turime mažiau duomenų apie XVI a. moteris didikes, nes jų privatūs archyvai išsilaikė blogiau. Antai

⁴⁰ W. Mikulski, Dokumenty z archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego w archiwum Warszawskim Radziwiłłów, *Miscellanea Historico-Archivistica...*, t. 7, s. 72; *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 73, l. 492v.

⁴¹ Žr.: D. Puodžiukienė, Medinė dvarų sodybų architektūra, *Medinė architektūra Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 2004, p. 36–37.

⁴² *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 272, l. 35v.–38.

⁴³ *Ibid.*, knyga Nr. 67, l. 82–82v.

⁴⁴ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 25 (1387–1546). *Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 117–118.

⁴⁵ 1588, Liublinas, S. Rozrażewskis – K. Tęczyński Radvilieni, *AR*, dz. V, Nr. 13370.

minėto Radvilos Rudojo žmona Kotryna Ivinska Tomicka po vyro mirties apsigyveno Valažine. Matyt, čia perkėlė ir savo dabar jau dingusį archyvą, nes tarp išlikusių Radvilų archyvalijų su ja susijusių dokumentų tėra vos keli – pora jos laiškų sūnams. Vyro Konstantino Ivanovičiaus Ostrogiškio užrašytoje vainikinėje valdoje – Turo pilies svirnuose – po jo mirties įvairius daiktus bei privilegijas ir kitus svarbius savo raštus saugojo Trakų vaivadienė kunigaikštienė Aleksandra. Įtvirtinimai turėjo būti neblogi, jeigu velionio sūnus Breslaujos seniūnas Ilja 1530 m. rudenį, norėdamas atimti daiktus, užpuolė pamotės pilį atvykęs iš Kijevo net su 100 raitelių. Tiesa, viso archyvo nedrįso paimti – paėmęs tik tėvo testamentą, paliepė viską užantspauduoti ir įkalino Turo vietininką. Beje, valdovo sprendimas šioje byloje buvo palankus našlei – paliepta nuplėšti antspaudus, tad ji vėl galėjo laisvai disponuoti ir pilimi bei joje likusiu archyvu⁴⁶.

Panašiai pasielgė kunigaikštienė Uljana Bogušaitė Hornostajienė. 1575 m. po jos mirties aprašytas didikės privatus archyvas buvo saugomas jos Timkovičių valdoje, dvaro svirne⁴⁷. Taip pat privatų archyvą savo valdoje Voluinėje visą laiką saugojo tris kartus ištėkėjusi Teodora Bogušaitė (pirmą kartą Aleksandro Pronskio, antrą – Mikalojaus Třebuchovskio ir galiausiai Mikalojaus Dzjalinskio žmona). 1569 m. po motinos Teodoros Sanguškaitės mirties, ji į savo dvarą Voluinėje atsigabeno velionės archyvalijas⁴⁸.

Didesnio saugumo sumetimais didikės ieškojo kitų privačių archyvų laikymo vietų. Pasitikėjimas dvasininkais, be to, dažniau mūrinė bažnyčių, cerkvių ir vienuolynų statyba, patikimiau apsaugotos vietos – visa tai sudarė palankias sąlygas rinktis minėtų religinių institucijų saugyklas. Ne reta našlė archyvalijas patikėdavo atskiriems dvasininkams. Antai 1555 m. Barbora Michailaitė Zaberezinskienė savo ir savo seserų svarbiausią dokumentiką atidavė saugoti Šv. Dvasios vienuolynui Vilniuje. Teisinius valdų aktus didikė laikė savo valdoje Poločanuose. 1561 m. įrašas Lietuvos Metrikoje patvirtino B. Zaberezinskienės testamento eilutes apie sesers archyvalijas minėtame vienuolyne. Marina Michailaitė Astikienė-Kiškienė Šv. Dvasios vienuolyno priorui Jeronimui buvo atidavusi saugoti ne tik savo, bet ir sūnams iš pirmos santuokos priklausančius raštus. Iki 1557 m. gaisro Čerkaso ir Kanevo seniūnienė Ona Sapiegaitė Jonienė Nemirovičienė savo raštus laikė Vilniuje, Šv. Trejybės cerkvėje, pas Kijevo ir visos Rusios metropolitą Kirą Silvestrą. Apie tokio archyvo buvimą cerkvėje patvirtino Naugarduko ir Trakų vaivados⁴⁹.

Pasitaikė, kad našlė savo archyvą atiduodavo saugoti į bičiulio ar giminaičio didiko dvarą. Antai 1566 m. Rumborko seniūnienė kunigaikštienė Ana Liubecka Astikienė raštus perdavė laikyti Vilniaus vaivadaičiui Jonui Hlebavičiui, greičiausiai jo dvare Vilniuje. Bet tai nebuvo patikima: dėl neaiškių priežasčių didikas archyvalijas perdavė kunigaikščiui Levui Koširskiui. Tuo tarpu Polocko vaivadienė Barbora Solomerecka Davainienė 1579 m. sėkmingai atgavo nepažeistą savo archyvą, duotą saugoti Bresto vaivadaičiui Gavrilai Hornostajui. Vilniaus kaštelionienė Kristina Zborovska Chodkevičienė jai patikėtos mirusio Trakų kašteliono Jurgio Chodkevičiaus dokumentikos nelaikė pas save, bet 1580 m. perdavė LDK kancleriui O. Valavičiui⁵⁰.

⁴⁶ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 17, l. 122–122v. Apie pilies užpuolimą: T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608). Wojewoda Kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej*, Toruń, 1997, s. 24.

⁴⁷ *Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MABRS), f. 16, Nr. 9, l. 1–5.

⁴⁸ *Ibid.*, Nr. 72, l. 104, 127.

⁴⁹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 35, l. 279v.; knyga Nr. 38, l. 109–109v.; knyga Nr. 249, l. 170v.–171.

⁵⁰ *Ibid.*, knyga Nr. 262, l. 350–350v.; knyga Nr. 272, l. 156v.–157; MABRS, f. 16, Nr. 46, l. 11.

Stambiosios ir vidutiniosios LDK bajorijos archyvų lokalizacija. Nagrinėjant minėtų asmenų archyvų saugojimo vietas, pasirinkti duomenys apie neabejotinai stambiajai ir vidutinei bajorijai priskirtinus žmones, tai yra asmenis, kurie XVI a. užėmė svarbias ir pelningas valstybines pareigybes – buvo centriniai ir žemesnieji LDK pareigūnai. Taip pat šiai grupei priklausė daugiau nei tris dvarus turėję dvarionys, atskiri iš kunigaikščių kilę asmenys, tokie kaip Giedraičiai. Iš viso parinkta 50 atvejų.

Populiariausia šių asmenų dokumentikos saugojimo vieta, kaip ir didikų grupės, buvo rezidenciniai dvarai ar mūrniamiai miestuose. Turimais duomenimis, juos rinkosi kiek daugiau negu pusė bajorų, tarp jų ir našlės. Šaltiniuose dažniausiai apsiribojama tik statinio, kuriame saugoti raštai, įvardijimu. Antai dvarionis Jarošas Steponaitis Ragoza 1557 m. raštus laikė Vilniuje, savo name. Taip pat dokumentus prieš 1562 m. saugojo Martynas Šemeta ar dvarionys broliai Vasilijus, Bagdonas ir Andrius Mackovičiai. Tik pastarieji 1558 m. byloje patikslino, kad jų namas Vilniuje buvo prie miesto rotušės⁵¹. Neaišku, į kurią dvaro vietą savo asmeninius raštus persikėlė minėto Šemetos našlė kunigaikštienė Miroslava Jokūbaitė Svirska. Težinoma, kad jos archyvas nuo 1562 m. gulėjo Ditvos dvare. Tokios pat lakoniškos žinutės apie 1563 m. kunigaikščio Mikalojaus Giedraičio ar 1565 m. valdovo išdo raštininko Manovskio Fiodorovičiaus archyvus: pirmojo raštai gulėjo namuose Giedraičiuose, o antrojo – jo Kenos dvare⁵². Tuo tarpu stambiajai bajorijai priklausę Zavišos XVI a. I pusėje savo pagrindinės, Žemimų, valdos dvare turėjo įsirengę išdinę. Joje greta įvairių vertingų daiktų buvo nemažas kelioms Zavišų kartoms priklausęs archyvas. 1541 m. vienas iš brolių Jonas Jurgaitis Zaviša jėga iš tėvo ir brolių atsiėmė dalį dokumentikos⁵³.

Daugiausia, ką pavyko išsiaiškinti, – tai sukonkretinti archyvo vietą. Matyti, jog pasiturintys bajorai, greičiausiai sekdami didikų pavyzdžiu, archyvus stengėsi įsirengti miestuose turėtuose mūriniuose pastatuose. Čia parinkdavo įvairias vietas dokumentams laikyti: pradedant namų kambariais, baigiant rūšiais. Nemažai turto sukaukęs Trakų pilininkas Ivanas Jermola, kaip rodo po jo mirties 1554 m. ir 1560 m. vykusios našlės turtinės bylos, savo raštus laikė Vilniuje, Pilies gatvės mūrnamio rūsyje. Gal tik svarbiausius einamuosius, o gal ir visus savo raštus namo Vilniuje priemenėje 1552 m. turėjo sudėjęs valdovo išdininkas Steponas Velkovičius⁵⁴. 1558 m. per 70 valakų valdęs dvarionis Andrius Golubis archyvą įsirengė Morozovičių dvaro kamaroje. Nežinia, ar 1547 m. Kijevo horodničiaus Ivano Sluškos dvarelis Minsko pilies teritorijoje buvo mūrinis, tačiau aišku, kad saugumą turėjo didinti pačios pilies sienos. Taip pat nepatikslinkta, medinis ar mūrinis statinys buvęs 1558 m. Mažojoje Merkinėje, kur seklyčioje, ant aukšto, Varšuvos kanauininkas, valdovo išdo raštininkas kunigas Janas Makovieckis laikė ne tik savo, bet ir Merkinės pavaldinių kai kuriuos raštus⁵⁵.

Dokumentai taip pat laikyti svarbiausių medinių dvarų klėtyse, svirnuose ir svirneliuose (*povaluš*). Apie 1505 m. Stankovo dvaro klėtyje Žemaitijos seniūno giminaitis Jurša buvo įsirengęs išdinę privatiems raštams, vertingiems daiktams ir ginklams saugoti. 1546 m. dvarionių Bagdono Andrejaičio Jepimacho ir jo brolio Mikalojaus visas giminės ar-

⁵¹ Ibid., knyga Nr. 251, l. 82 v.; l. 151v.; knyga Nr. 260, l. 178v.–179.

⁵² Ibid., knyga Nr. 260, l. 257v., 537; knyga Nr. 255, l. 561v.–563.

⁵³ Ibid., knyga Nr. 27, l. 132v.

⁵⁴ Apie I. Jermolos turtinę padėtį žr.: R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris...*, p. 176–177; *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 246, l. 158v.; knyga Nr. 253, l. 137; knyga Nr. 240, l. 669v.–670.

⁵⁵ Ibid., knyga Nr. 31, l. 191–206v.; knyga Nr. 249, l. 147v.–148; knyga Nr. 252, l. 572.

chyvas buvo tėvoninio Ratomo dvaro klėtyje, o 1551 m. Radvilos Juodojo tarnautojo Michailo Lozovickio – jo Vyžuonų dvaro svirne⁵⁶. 1566 m. valdovo maršalkienė, Ariogalos tįjūnienė Mikalojaus Šimkovičiaus Pašušviečio našlė Jadvyga Čižaitė raštus laikė Nemenčinės dvaro klėtyje. Vidutiniajai bajorijai priklausęs 1585 m. miręs Andrius Bilevičius iš trijų stambių savo dvarų archyvui pasirinko Pašvitinio rezidenciją, kur buvo dvi klėtys; raštai saugoti vienoje iš jų. Panašiai elgėsi valdovo sekretorius Jonas Vizgirda – 1595 m. minimi jo privatus dokumentai buvo Maišiagalos dvaro Upytės pavieta, svirne⁵⁷.

Vidutinioji bajorija privatiems raštams saugoti mielai rinkosi specialius dvarų svirnelius. Antai dvaras Varėnoje, Šalčininkuose ir Videniškiuose turėjęs 1546 m. miręs Stanislovas Čižas archyvą saugojo Varėnos dvaro svirnelyje. Saugykla, matyt, buvo pakankamai neblogai įrengta, nes bajoro palikuonys čia savo raštus ir įvairius vertingus daiktus laikė XVI a. II pusėje. Giedraičių dvaro svirnelyje iki 1562 m. gulėjo kunigaikščio Jono Martynaičio Giedraičio senelės Kotrynos Šostakaitės dokumentai⁵⁸.

Nei turto inventoriuose, nei su raštais susijusiose bylose nedetalizuojama, kaip šios grupės atstovai prižiūrėjo archyvus, kokių atsargumo priemonių – grotų, specialių durų ar kitų – imdavosi. Tikėtina, kad disponuodami menkesniu turtu nei didikai, jie neturėjo galimybių įrengti tokių saugyklų kaip, pavyzdžiui, minėti Nesvyžiaus Radvilos. Visgi jų archyvų apsauga turėjo būti patenkinama, nes čia pas pareigas einančius bajorus buvo galima rasti viešųjų raštų, savo archyvų dalis jiems patikėdavo saugoti smulkesni bajorai ir giminaičiai. Kita vertus, tokia smulkiųjų bajorų raštų prigludimo praktika galėjo atspindėti ir besirutuliojančius klientelinius santykius.

Visgi viešųjų ir privačių interesų susipynimas akivaizdus žvelgiant į Vilniaus pilininko Kalėdos Fiodorovičiaus ar Nemenčinės ir Rudaminos vėliavininkų saugyklų pavyzdžius. 1551 m. užfiksuota, kad Veliuonos laikytojas, Vilniaus pilininkas Kalėda namuose Vilniuje laikė privačius ir bajorų dokumentus. Jam savo raštus patikėjo dvarionys Sasinai. Be to, pas Kalėdą archyve būta nemažai Vilniaus pilininkystės dokumentų. 1552 m. Rudaminos vėliavininko Mikalojaus Stanislovaičio Koncevičiaus teigimu, jo tėvas, irgi Rudaminos vėliavininkas, savo namų kamaroje saugojo privačius ir vėliavos dokumentus. Taip pat elgėsi Nemenčinės vėliavininkas Simonas Steckovičius⁵⁹.

Dar dažnesni atvejai, kai į geriau įrengtus vidutiniosios ar stambiosios bajorijos archyvus būdavo priimami giminaičių ar bičiulių dokumentai. Šią praktiką pirmiausia lėmė teisinis globos institutas. Vykdydami nepilnamečių giminaičių globą bajorai į savo apsaugą kartu su valdomis netgi privalėjo perimti ir sukauptus archyvus. Todėl visiškai aišku, kodėl 1532 m. Krėvos laikytojas Andrius Semionaitis Jepimachas į savo archyvą dvaro klėtyje paėmė mirusio brolio Petraškos vaikų dokumentus⁶⁰. Ir tuomet ne taip svarbu buvo archyvo patikimumas, tiesiog taip elgtis teko iš pareigos. Kas kita, kai dėl didesnio saugumo savo raštus patikėdavo patikimesnėms rankoms ar geriau įrengtoms saugykloms. Pavyzdžiui, iki 1552 m. dvarionis Michailas Aleknavičius visą archyvą saugumo sumetimais saugojo pas vyresnįjį brolių Motiejų; iki 1553 m. Radvilos Rudojo tarnautojas Griška Martinovičius su broliais raštus laikė pas vyriausiąjį brolių Grišką Bogdanovičių

⁵⁶ Ibid., knyga Nr. 233, l. 27v.–29; knyga Nr. 239, l. 46v.

⁵⁷ Ibid., knyga Nr. 6, l. 322–322v.; knyga Nr. 265, l. 48; *Istorijos archyvas*, p. 254; K. Syta, *Archiwa szlachty żmudzkiej...*, s. 30–36; *Опись документов*, вып. 8, с. 263.

⁵⁸ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 233, l. 17v.–18v.; knyga Nr. 255, l. 160–163v.; knyga Nr. 260, l. 133–133v.

⁵⁹ Ibid., knyga Nr. 240, l. 295–295v.; knyga Nr. 249, l. 125; knyga Nr. 252, l. 101v.

⁶⁰ Ibid., knyga Nr. 17, l. 209–210.

Plaksičių; 1588 m. Trakų vaivio Balcerio Rajeckio žmona Svetochna kai kuriuos jai svarbius valdų raštus buvo davusi saugoti broliui Martynui Okuniui⁶¹. 1566 m. kunigaikštis Petras Žižemskis, mainęs valdas su ponu Jurgiu Gordynia, neaišku dėl kokių priežasčių, greičiausiai irgi dėl didesnės saugos, pastarajam patikėjo ne tik įvairias savo brangenybes, bet ir raštus. Tiesa, vėliau turėjo problemų atgaudamas jam svarbias privilegijas⁶².

Visi pastarieji pavyzdžiai byloja apie dviprasmišką saugumo prasme net ir stambiųjų bajorų archyvų padėtį. Matyt, tik vienetai turėjo gerai įrengtas, didikų archyvams prilygtančias saugyklas, kitų gi padėtis buvo gerokai prastesnė. Todėl šioje bajorijos grupėje atsiranda didikams nebūdinga praktika deponuoti savo dokumentus patikimiausiai įrengtose ir geriausiai apsaugotose valstybės, taip pat bažnyčių, vienuolynų ir cerkvių saugyklose. Šias archyvų saugojimo vietas pasirinkdavo prieš mirtį, jas įtvirtindavo ir testamentais. XVI a. medžiaga fiksuoja ne vieną tokį pavyzdį. Antai iš 1536 m. dvaro maršalkos Jono Iliničiaus testamento aiškėja, kad jo brolelio išdas su brangenybėmis, vertingais daiktais ir privilegijomis buvo atiduotas (tik neaišku kuriam laikui) saugoti Vilniaus bernardinams, o 1561 m. Fiodoras Kopotis su broliais Ivanu ir Vasilijumi archyvą patikėjo Kristaus Prisikėlimo cerkvės Vilniuje popui Steponui⁶³.

Naudotasi valstybės, dažniausiai mūrinių pilių, saugyklomis. Lengviau galima paaiškinti atvejus, kai čia savo privačius raštus laikė tų pilių pareigūnai ar latifundijas netoliese turėję bajorai. Pavyzdžiui, 1542 m. Breslaujos žemionys broliai Kormiliai, valdę tėvonių kaimus Breslaujos paviete, savo raštus laikė Breslaujos pilyje; 1558 m. Naugarduko vietininko Grigo Gorlos reikšmingų dokumentų dalis gulėjo Naugarduko pilyje⁶⁴. 1561 m. Žitomiro seniūno kunigaikščio Romano Sanguškos tarnautojo Bagdono Stribelevičiaus tėvas Ivanas savo archyvą irgi buvo patikėjęs Žitomiro pilies apsaugai⁶⁵.

1563 m. pradžioje LDK netekus Polocko, pasipylė vidutiniųjų bajorų pranešimai apie privačių raštų praradimus. Iš tų bylų kiek aiškėja ir privačių archyvų saugojimo valstybės pilyse praktika. Pasitvirtina mintis, kad kai kurie bajorai raštus deponuodavo pilyse, pasinaudodami pareigomis ar giminystės ryšiais su pareigūnais. Taip žemionis Prokopas Liubka dalį archyvo Polocko pilyje laikė prieš jos užėmimą. Raštus buvo patikėjęs saugoti pilies pareigūnui – Polocko pilininkui savo dėdei Jackui Bistreiskiui⁶⁶. Tačiau dažniausiai į pilį privatūs archyvai patekdavo pavojų metu. Gyventojai ieškojo prieglobščio ne tik sau ir šeimoms, bet ir savo archyvams. Todėl Polocko pilies šturmo metu jos gynėjai ir čia prieglobstį radę apylinkių bajorai kartu su vertingiausiais daiktais buvo pasiėmę jei ne visus, tai bent svarbiausius savo raštus. Antai Andrius Gornovskis netgi į maskvėnų nelaisvę pakliuvo su visu savo archyvu, tik vėliau jam pasisekė per Stanislovą Češnickį perduoti privilegijas broliui Mikalojui. Taip pat savo raštų Polocke neteko vidutinieji bajorai Adomas Vendregovskis ar Andrius Gostomskis⁶⁷.

Minėtos grupės, ypač vidutiniosios bajorijos, atstovai privačius archyvus patikėdavo saugoti ir miestiečiams. Tai taip pat nauja, didikams nebūdinga raštų saugojimo ypatybė.

⁶¹ Ibid., knyga Nr. 240, l. 532–532v.; knyga Nr. 246, l. 15; *Опись документов*, вып. 8, с. 25.

⁶² *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 262, l. 395.

⁶³ Ibid., knyga Nr. 21, l. 149v.; knyga Nr. 249, l. 222v.–224.

⁶⁴ Ibid., knyga Nr. 24, l. 237v.; knyga Nr. 252, l. 418v.–419.

⁶⁵ Ibid., knyga Nr. 254, l. 322v.

⁶⁶ Ibid., knyga Nr. 254, l. 374.

⁶⁷ Ibid., knyga Nr. 255, l. 484v., 501 v.–502; knyga Nr. 268, l. 129–129v.

Tiesa, tokių pavyzdžių nėra daug: 1556 m. Radvilos Juodojo tarnautojas Jonas Liaudanskis savo raštus saugojo pas Vilniaus miestietį Sergejų Žetkovičių; Vilniaus miesto suolininkas Motiejus Vaitekavičius iki 1558 m. buvo prisiėmęs valdovo dvarionių Žabičių archyvo apsaugą; 1565 m. dvarionis Jonas Vilkožentis raštus laikė irgi Vilniuje pas miestietį Jokūbą Katilių, jo name ant aukšto (*na vyškach*)⁶⁸.

Smulkiųjų bajorų archyvų lokalizacija. Šios grupės, kaip ir ankstesnės, asmenų archyvų saugojimo kultūrai išanalizuoti pasirinkta taip pat 50 pavyzdžių. Turima medžiaga leidžia teigti, kad smulkiųjų XVI a. LDK bajorų archyvų vietų parinkimo praktika mažai kuo skyrėsi nuo aptartos grupės. Ir šių sykį sukaupti bajorai svarbūs raštai, kurių tik turėta mažiau, buvo saugomi jų dvareliuose ar namuose.

Paprastai šie bajorai turėjo vos vieną du kaimus ar dvarelius, tad dėl archyvo saugojimo vietos nekildavo didesnių abejonių. Raštus saugojo vieninteliame ar svarbesniame savo dvarelyje. Daugelyje žinučių minima privati valda arba ir dvarelis, kur būta bajoro archyvo. Štai 1535 m. Ona Laurinavičienė raštus laikė savo Klitiškių valdoje, 1546 m. Mikalojus Šimonavičius – prie Kernavės, 1547 m. Nastasija Pavlovaja – prie Germaniškių, iki 1551 m. Stanislovas Grinkovičius, kaip ir Jokūbas Laurinavičius, – savo valdose Vilniaus pavieta, 1563 m. žemionis Fiodoras Jelenskis Fursas – Ontomacho valdoje, 1587 m. žemionis Petras Šiukšta – Apytalaukio dvarelyje, 1596 m. Ona Petraitė – Pužuose Viduklės valsčiuje⁶⁹.

Kartais bylose nurodyta, kad archyvui parinkta buvusi bajoro tėvonija. Tokioje saugykloje raštus iki 1557 m. laikė Vilniaus pavieto bajoras Jonas Vidiškis, 1559 m. Venicos bajoras Laurynas Jackovskis – Jackovcų dvarelyje, 1583 m. žemionis Mikalojus Vinkus – tėvonijoje Peštuvėnuose⁷⁰. Paprastai privatūs dokumentai laikyti vyrų dvaruose ir tik išimtiniais atvejais būdavo kitaip. Toks netipiškas yra Ivano Bychoveco pavyzdys: savo raštus jis laikė, o kartu ir gyveno ne savo, bet žmonos valdoje Narkuškėse⁷¹. Tačiau tai siejosi su sudėtinga minėto asmens šeimyninio gyvenimo istorija ir neatspindėjo platesnės praktikos.

Konkrety dokumentų laikymo vieta daugmaž visur buvo vienoda ir atitiko ankstesnės bajorijos grupės pasirinktas vietas. Tai būdavo klėtys ir svirnai arba gyvenamuose pastatuose specialiai tam skirtos kambarų, šviesiųjų kambarių (*svietlicy*) bei svirnelių dalys. Svirnuose raštus laikė valdovo bajorė Polonija Stankienė (1548 m., dvarelis prie Belyčios), Kobrino žemionis Janas Novogonskis (1559 m.), taip pat Kraukėnų dvaro savininkas Tomas Durnikaitis (iki 1600 m.), 1595 m. Ivanas Stankevičius raštus saugojo Panemunės dvarelio Vilkijos valsčiuje, dvaro svirnelyje⁷². Dar labiau mėgstamos buvo dvarelių klėtys. Jose dokumentus saugojo Grigo Astiko bajoras Ivanas Plaksičius (1552 m.), vilnietis Dmitrijus Andrejevičius (valdoje prie Rudaminos 1556 m.), žemionis Jonas Boguševičius (Merkinės valdoje 1569 m.), bajoras Sitkevičius (1562 m.), bajorė Ona Križanovska (Nedrošlės valdoje 1563 m.), Mikalojus Baltramiejaitis

⁶⁸ Ibid., knyga Nr. 252, l. 149, 306v.; knyga Nr. 262, l. 224.

⁶⁹ Ibid., knyga Nr. 19, l. 126 v.–27v.; knyga Nr. 30, l. 191; knyga Nr. 233, l. 208; knyga Nr. 240, l. 201–201 v.; knyga Nr. 242, l. 44; knyga Nr. 260, l. 422–422v.; *Istorijos archyvas*, p. 286, 420.

⁷⁰ *Istorijos archyvas*, p. 233–234.; *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 252, l. 199–199v.; knyga Nr. 254, l. 28v.

⁷¹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 262, l. 202–203.

⁷² Ibid., knyga Nr. 233, l. 97v.; knyga Nr. 254, l. 14v.; *Istorijos archyvas*, p. 384–386, 550–551.

(1587 m.), Adomas Nadarinskis (iki 1593 m. Karšuvos valsčiaus Jaunodavos dvarelyje)⁷³. Kaip rodo 1547 m. Vilniaus pavieto bajorės Elžbietos Jadautaitės-Jonavičienės pavyzdys, klėtyje raštai gulėjo ir tuomet, kai jos vyras Petras išvyko į karą (o jo brolių teigimu, jau buvo miręs)⁷⁴.

Matome, kad duomenys apie saugojimo vietas ūkiniuose statiniuose labai lakoniški. Ne ką plačiau apibūdinamos gyvenamosiose patalpose įrengtos archyvų saugojimo vietos. Nurodomas laikas, archyvo savininkas, kartais valda ir patikslinamas patalpos pobūdis. Antai žemionis Motiejus Jonavičius Suščas 1556 m. archyvą laikė namo Maišiagalėje kamaroje, kaip ir 1563 m. bajoras Motiejus Mikolajevaitis⁷⁵. 1557 m. Vilniaus pavieto valdovo totoriai Abdirachmanas Andriševičius, Šemeldinas Bogdanovičius, Chairadinas Mustofičius ir kiti giminaičiai itin svarbų jiems bajorystės raštą buvo atidavę pusbroliui Vobdirachmanui Andriševičiui, ir šis buvo padėtas Sinekovo dvaro trobos kamaroje⁷⁶. Šviesiuosiuose kambariuose raštus saugojo: Vilniaus pavieto žemionis Prockus Voromkustevičius (1554 m.), valdovo valdinys Stanislovas Gaudikas (1563 m. name Vilniuje, Subačiaus gatvėje), Trakų pavieto žemionis Fiodoras Vasilijus Čečetas (1565 m. tėvonių Jerošave), Valkavisko pavieto žemionio Simono Tivinskio senelė Marina Aleknaitė (1568 m. Žerdino dvarelyje)⁷⁷.

Iš paminėtų pavyzdžių išsamiau aprašyta Čečeto archyvo vieta. Bene vienintelį kartą nurodyta, kad jo tėvonijos dvarelio seklyčia, kur gulėjo sudėti bajoro raštai, buvo rakinama spyna, o durys kabinamos kabliu su sraigtu. Išskirtinis archyvui parinktos vietos prasme buvo žemionio Mikalojaus Chomičiaus atvejis: kai kuriuos raštus 1576 m. jis saugojo savo Verhovinos valdos klojimo duobėje⁷⁸. Ir nors pavyko rasti tik vieną tokį pavyzdį, tikėtina, jog panašias vietas galėjo rinktis ir kiti bajorai.

Nuosavos valdos ir dvareliai buvo ne vienintelės smulkiųjų bajorų privačių archyvų laikymo vietos. Kaip ir ankstesnės grupės atveju, smulkieji žemvaldžiai savo raštus perduodavo laikyti į patikimesnius stambesnių bajorų, dvasininkų, gerų pažįstamų archyvus. Pavyzdžiui, 1565 m. valdovo žemionis Motiejus Stanislovaitis Bidlinskis nurodė, kad gerai sutardamas su Jonu Bojareliu šiam buvo davęs laikyti savo raštus. Saugumo sumetimais 1588 m. Kauno pavieto žemionė Ona Petravičienė daugelį savo dokumentų laikė pas Žeimių evangelikų reformatų bažnyčios kunigą Simoną Senkevičių⁷⁹.

Išskirtinai gausiai smulkieji bajorai naudojami miestiečių, ypač vilniečių, paslaugomis. Eiliniai, istorikams nežinomi, ir turtingi miestiečiai glaudė atskirus bajorų dokumentus ar ištikus jų archyvus (nebūtinai mūnamiuose). Surasta bent 10 tokių pavyzdžių. 1539 m. Vilniaus pavieto bajoras Griška Mitkovičius raštus saugojo pas konkrečiau nenurodomą Vilniaus miestietį Petrą, gyvenusį Šv. Mikalojaus gatvėje. 1540 m. Anykščių žemionis Dobka Strečevičius su žentu Vaitiekumi Chrščonovičiumi nedidelį dokumentų ryšulį laikė pas vilnietį Janą Mizarijų. 1553 m. Grigas Kopotis pranešė, kad jo miręs tėvas Vilniaus

⁷³ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 40, l. 688v.; knyga Nr. 240, l. 502 v.; knyga Nr. 252, l. 70v.; knyga Nr. 260, l. 284, 587v.; *Опись документов...*, вып. 7, с. 229; *Istorijos archyvas*, p. 350.

⁷⁴ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 234, l. 184v.–188.

⁷⁵ *Ibid.*, knyga Nr. 240, l. 490; knyga Nr. 260, l. 631v.

⁷⁶ *Ibid.*, knyga Nr. 252, l. 171.

⁷⁷ *Ibid.*, knyga Nr. 246, l. 166v.; knyga Nr. 262, l. 50; knyga Nr. 264, l. 9–12; knyga Nr. 265, l. 180v.–181.

⁷⁸ *Ibid.*, knyga Nr. 272, l. 91.

⁷⁹ *Ibid.*, knyga Nr. 262, l. 227; 1588–1590 m. Kauno žemės teismo knyga, *VUBRS*, Nr. 28, l. 31, 182–183.

miestiečio Levono namo priemenėje saugojo savo archyvą⁸⁰. 1555 m. Voluinės žemionių brolių Kozinskių teigimu, jų miręs tėvas raštus patikėjo Vilniaus burmistrui Tišai Semionovičiui. Po burmistro mirties juos perėmė jo žentas, Vilniaus burmistras Lukašas Velkovičius, ir vilniečiai Andrius (siuvėjas) bei Stepanas Tupeica⁸¹. 1560 m. bajoras Jonas Rutenskis raštus laikė Jokūbo Skripkos name prie Šv. Dvasios bažnyčios, 1562 m. žemionis Mikolajus Bogdanovičius iš uošvienės gautus raštus buvo atidavęs Vilniuje gyvenusiam Gabrieliui Kastelkovskiui, Trakų pavieto žemionis Jonas Martinaitis 1563 m. raštus saugojo pas vilnietę Oną Veršeliene⁸².

Panašią praktiką taikė kitų miestų gyventojai. Antai 1547 m. Žoslavskos pilies bajoras Jurgis Puriška raštus buvo davęs laikyti Žemaitijos vyskupo Rakovo miestiečiui Griniui Lopatai, o 1560 m. karaliaus bajoras Stanislovas Gutorka – Medininkų vaitui Aleksejui Jacukovičiui. 1562 m. Trakų miesto raštininkas Fiodoras Vasiljevičius jam patikėtas trakiškių privilegijas vėliau perdavė savo brolienei – Vilniaus miestietei Avdotijai Juražinai⁸³.

„ARCHYVŲ“ BALDAI

XVI a. LDK bajorijos sukaupti dokumentų rinkiniai nebuvo gausūs, išimtį sudarė atskiri didikai. Dėl tos priežasties didžiąjai daliai bajorų neprireikdavo specialių patalpų archyvų saugojimui. Kaip rodo aptarta archyvų lokalizacija, tam tikslui naudotos gyvenamosios ar ūkinės patalpos, tačiau raštai negulėjo sumesti į krūvas. Išlikusiuose šaltiniuose apibūdintos 7 įvairios talpos, kuriose XVI a. Lietuvos bajorai laikydavo dokumentus: skrynios (*skrzyni*), skrynelės (*skrzyneczki*), maišai (*worki*), „terbos“ (*torby*), raštinės (*listovni*), dėžės (*szkatuly*) ir dėžutės (*szkatulki*).

Tipiškiausia raštų saugojimo vieta buvo skrynios ir skrynelės. XVI a. Lietuvoje tai buvo vienas universaliausių ir populiariausių baldų, gyvenamuosiuose ir ūkiniuose pastatuose jų stovėdavo po kelias. Didesnės ir mažesnės būdavo prikrautos brangenybių, indų, ginklų, knygų, rūbų, patalynės, rankšluosčių, netgi prieskonių. Kokiose skryniose savo archyvinis dokumentus laikė bajorai, iš kokių medžiagų jos buvo pagamintos, kokios spalvos ar kaip puoštos – į šiuos klausimus atsako daugelis su raštais susijusių bylų, inventorių medžiaga.

Daugiau kaip pusė duomenų labai abstraktūs. Priklausomai nuo turėto kiekio dokumentų ar apskritai archyvo dydžio nurodoma, kad dokumentai tiesiog sudėti į skrynias arba skryneles. Jų išvaizda detaliau neapibūdinama. Smulkieji bajorai turėdavo po vieną nedidelę skrynelę, tuo tarpu didikai dokumentus vos sutalpindavo keliose skryniose. Pavyzdžiui, Radvilos Našlaitėlio tik kai kurių valdų raštai Klecke tilpo į dvi dideles skrynias, o pagrindinėje Nesvyžiaus skrynioje greta kitų mažesnių buvo saugomos svarbiausios didiko privilegijos. Į vieną didelę dėžę telpantį archyvą 1560 m. turėjo Mikalojus Čižas. Jo daiktai tilpo į „didelę žalią drabužių skrynią, kitą mažą, baltą, geležimi apkaustytą, juodą skrynią, geležimi apkaustytą, dvi dideles senas skrynias, didelę užrakinamą dėžę, balta geležimi apkaustytą, o joje raštai, kita dėžė su ponios daiktais, dėžutė, apraukta

⁸⁰ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 23, l. 132v.; knyga Nr. 24, l. 66v.–67; knyga Nr. 246, l. 11.

⁸¹ *Ibid.*, knyga Nr. 250, l. 229v.

⁸² *Ibid.*, knyga Nr. 256, l. 283–283v.; knyga Nr. 260, l. 389, 612v.

⁸³ *Ibid.*, knyga Nr. 234, l. 174v., 242v.; knyga Nr. 254, l. 94v–95 v.; knyga Nr. 260, l. 296v.–297.

raudona oda, taip pat apkaustyta balta geležimi⁸⁴. 1571 m. mirusio Trakų kaštelionaičio Konstantino Chodkevičiaus archyvinį palikimą sudarė 4 skrynios su privilegijomis ir raštais⁸⁵. Skrynių skaičius pildantis raštams gausėjo. Iš 1640 m. laiško matyti, kad LDK lauko etmono Kristupo Radvilos vien Alantos archyvo rūsyje saugota keletas ar keliolika tvarkingai sudėtų skrynelių. Visos jos pagal atskirų didiko valdų reikalus buvo specialiai pažymėtos. Ten buvo skrynelės su Vilniaus vaivadijos, atskirai dar – Svedasų ir Drysvetės bei kitų valdų raštais⁸⁶.

Saugumo sumetimais skrynias rakindavo ir (arba) antspauduodavo patys archyvų savininkai, o po jų mirties – perėmę raštų skrynias. Taip patogu būdavo nustatyti, ar skrynia nebuvo atplėšta, ar niekas joje, be savininko, daugiau nešeimininkavo. Todėl apie vidinius užraktus ar pakabinamas spynas, skrynelių antspaudavimą taip pat gana gausu žinučių. Antai 1547 m. bajorai Puriškiai, 1585 m. Bilevičius turėjo užrakinamas skrynias. Upytės seniūnaičio Jono Zareckio Paistrio dvarelyje stovėjusi staliaus darbo skrynia 1585 m. irgi buvo rakinama, o Ivano Plaksičiaus skrynios 1552 m. buvo su spynomis. Tuo tarpu 1505 m. bajoro Juršos skrynia buvo neužrakinta, kaip ir 1562 m. Kotrynos Šostakaitės Aleksandrienės – „be spynos“⁸⁷. Tai jau bylojo apie pašaliečių įsibrovimą.

Kartais bajorai rinkosi antspaudavimą. Greičiausiai jau po mirties 1557 m. buvo užantspauduota J. Vidiškio skrynelė, 1558 m. dvarionys Žabičiai minėjo savo dvi antspauduotas raštų skrynias, taip pat ir žemionis Šiukšta 1587 m. Tuo tarpu Grigas Kopotis turėjo vieną antspauduotą raštų skrynią, o vieną be antspaudo, tačiau su spyna⁸⁸.

Dėl didesnio saugumo raštų skrynios gamintos iš patvaresnių medžiagų. Jei jos būdavo medinės, beveik visuomet kaustydavo geležimi. Tokia raštų skrynia 1552 m. stovėjo Velkovičiaus, 1562 m. – Martyno Šemetos, 1565 m. – Manovskio, 1583 m. – Vinkaus namuose. Pastarojo raštų skrynia apibūdinta dar ir kaip labai didelė, o Velkovičiaus – juodai nudažyta⁸⁹. Tuo tarpu Minsko kašteliono Jono Hlebavičiaus archyvo pagrindiniai dokumentai 1578 m. buvo sudėti didelėje geležinėje skrynioje⁹⁰. Tai greičiausiai išimtinis atvejis.

Medines raštų skrynias bajorija dažydavo. Spalvų paletė buvusi įvairi ir nepriklausė nuo turtinės padėties. Pas tą patį asmenį ir netgi vienoje patalpoje stovėjusios skrynios galėjo būti skirtingų spalvų. XVI a. itin mėgta žalia spalva neaplenkė raštų skrynių mados. Taip pat būta baltų, juodų, raudonų ar geltonų skrynelių ir skrynių. Antai 1535 m. O. Laurinavičienė viską dėjo į mažą žalią ir nedidelę juodą skryneles, 1536 m. bajoras Javoras savo dokumentus laikė balta geležimi kaustytoje baltoje skrynelėje. Tokios pat spalvos buvo 1546 m. dvarionių Jepimachų raštų skrynia. 1554 m. Vitebsko vaivadaitė Jadvyga Nosilovskaitė turėjo žalią, o 1565 m. bajoras Čėčetas – juodą skrynią⁹¹. 1571 m.

⁸⁴ Ibid., knyga Nr. 255, l. 160–163v.

⁸⁵ *MABRS*, f. 16, Nr. 7.

⁸⁶ 1640 04 28, Alanta, A. Modževskis – Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 9875.

⁸⁷ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 6, l. 322; knyga Nr. 234, l. 174v.; knyga Nr. 240, l. 502v.; knyga Nr. 260, l. 133; *Istorijos archyvas*, p. 240, 241, 254

⁸⁸ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 246, l. 11; knyga Nr. 252, l. 199, 306v.; *Istorijos archyvas*, p. 286.

⁸⁹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 240, l. 669v.; knyga Nr. 255, l. 561v., knyga Nr. 260, l. 178v.; *Istorijos archyvas*, p. 233–234.

⁹⁰ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 272, l. 36.

⁹¹ Ibid., knyga Nr. 19, l. 126 v.; knyga Nr. 21, l. 44–45; knyga Nr. 233, l. 27v.; knyga Nr. 246, l. 158 v.; knyga Nr. 264, l. 10;

Trakų kaštelionaičio K. Chodkevičiaus archyvinį palikimą sudarė jo privilegijos, sudėtos į žalią skrynią, kiti raštai buvo mažesnėse dėžutėse – raudonoje, žalioje ir „dar vienoje dėžutėje, užantspauduotoje paties savininko“⁹². Tuo tarpu 1575 m. kunigaikštienės Uljanos Hornostajienės archyvą sudarė „juoda skrynia, puošta herbu su pinigais, kita kreiva žalia skrynelė, joje maža meniška skrynelė su papuošalais ir Levo Bogovitino kvitas. Baltu metalu apkaustyta dažyta skrynia. Joje Bresto ir Naugarduko teismų išrašai, balta skrynelė su pinigais ir kai kuriais audiniais; raudonu metalu apkaustyta žalia skrynia su rūbais ir papuošalais“. Be to, dar buvo nedidelė dėželė su akiniais, žirklutėmis, gabalas raudono vaško, trys įvairaus dydžio skrynelės⁹³. Kiek retesnę geltoną skrynią su vidine spyna 1596 m. turėjo Ona Ambroževičienė⁹⁴.

Atrodo, kad bajorija, išskyrus didikus, daugiausia turėjo vietas laikyti meistrų darbo skrynias ir kitas talpas raštams. Peržiūrėtoje medžiagoje pažymėtas vos vienas atvejis, kai raudoną skrynią 1565 m. žemionis Motiejus Bidlinskis atsivežė iš Maskvos⁹⁵. Neabejotinai buvo ir kitų užsienio meistrų pagamintų dirbinių, tačiau apie tai tiesiog neužsimindavo bylose ar inventoriuose.

Kitos stacionariems archyvams taikytos talpos retesnės. Smulkieji žemvaldžiai nedidelius raštų ryšulėlius laikydavo vadinamosiose raštinėse. Pavyzdžiui, 1563 m. Ona Križanovska ir Motiejus Mikalojevičius tokiose talpose savo dvareliuose saugojo privačius raštus⁹⁶. Nors šaltiniai nepatikslina, šios raštinės greičiausiai būdavusios odinės.

Panaši, o gal ir audinių medžiaga naudota raštų terboms, maišams ar krepšiams pagaminti. Jie taip pat tiko nedidelėms dokumentų sankaupoms laikyti. Kartais maišai buvo naudojami archyvų padalijimų metu. Antai 1565 m. dvarionis Vilkožentis savo raštus saugojo skrynelėje ir „terboje“, 1588 m. Ona Petravičienė – specialiame krepšyje dokumentams⁹⁷. Dalijant Sapiegų archyvą 1552 m. vaznys „seikėjo“ raštus maišais. Kiekvienas iš jų buvo pažymėtas įvardijant savininką⁹⁸.

PALYGINIMAI

Turima informacija apie XVI a. LDK bajorijos sukauptų privačių archyvų saugojimo vietas ir jų priežiūrą išryškina kai kurias bendras tendencijas. Minėtu laikotarpiu neskirta pakankamai dėmesio specialiai dokumentų archyvavimui tinkamų patalpų statybai ir įrengimui. Didikai tokias saugyklas pradeda įrenginėti tik antrojoje amžiaus pusėje. Visuotinai priimta dokumentus laikyti pagrindinėse rezidencijose ar gerai apsaugotuose dvaruose. Vyraujanti medinė dvarų architektūra negalėjo užtikrinti didesnio archyvų saugumo. Raštų skrynios ir kitos talpos, kur dėti dokumentai, retai skyrėsi nuo kitiems daiktams laikyti skirtų talpų.

Įvertinant LDK bajorijos privačių archyvų saugojimo kultūrą, tikslinga palyginti ją su

⁹² *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси*, Вильна, 1867, т. 4, с. 244.

⁹³ *MABRS*, f. 16, Nr. 9, l. 1–5.

⁹⁴ *Istorijos archyvas*, p. 420.

⁹⁵ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 262, l. 227.

⁹⁶ *Ibid.*, knyga Nr. 260, l. 587v., 631v.

⁹⁷ *Ibid.*, knyga Nr. 262, l. 224; 1588–1590 m. Kauno žemės teismo knyga, *VUBRS*, Nr. 28, l. 31.

⁹⁸ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 240, l. 287–287v.

to meto vakarietiška patirtimi. Arčiausiai europinės archyvų saugojimo tradicijos buvo Lietuvos didikai. Jų archyvų lokalizacija, laikymo talpos praktiškai buvo identiškos Lenkijos ar Prūsijos elitui. Panašiai įrengtas patalpas XVI a. pabaigoje turėjo Radvilos, Lenkijoje taip savo dokumentus saugojo kancleris Janas Zamoiskis, Lenkijos etmonai, Prūsijos elitas – Kostkos, Wejeriai, Žalinskiai⁹⁹. Tuo tarpu Anglijos didikai vien archyvinei medžiagai saugoti skirtas patalpas turėjo jau XV a. pabaigoje. Štai įtakingiausiems XVI a. pradžios Anglijos didikams priklausęs Buckinghamo kunigaikštis Edvardas vieną didžiausių šalyje privatų archyvą saugojo Brecono, vėliau – Thornbury pilių viršutiniuose aukštuose įrengtuose „dokumentų kambariuose“. XIV a. medžiaga jau XVI a. pradžioje buvo sistemai sutvarkyta ir tinkamai apsaugota. Dokumentai saugiai sudėti į 6 didžiules geležimi kaustytas dėžes su specialiais užraktais, pakabinamomis spynomis ir geležiniais sklėsčiais. Didžiausia archyvinė dėžė siekė net 7 pėdas ilgio, į ją buvo sudėtos 63 patvarios mažesnės raštų dėžutės. Kiekviena iš jų turėjo savo numerį¹⁰⁰.

Akivaizdu ir logiška, kad XVI a. Lietuvos bajorų archyvų saugojimo kultūra buvo žemesnio lygio nei to paties sluoksnio anglų. Nemažą reikšmę turėjo prastesnė gyvenimo kokybė. Lietuvoje vyravo medinė bajorijos dvarų architektūra, Anglijoje – mūrinė. XVI a. ši šalis išgyveno savotišką statybinių medžiagų technologijų revoliuciją. Iš Olandijos importuojamas plytas masiškai ėmė keisti pigesnė ir patvaresnė vietinė produkcija, be to, tuo pačiu metu sparčiai plėtojosi Anglijos stiklo ir geležies gamyba. Akivaizdu, kad mūriniuose dvaruose archyvams saugoti buvo daug palankesnės sąlygos. Visgi svarbiausia buvo pats požiūris į dokumentus, jų reikšmės suvokimas. Skirtingą požiūrį bene akivaizdžiausiai rodo specialios erdvės archyvams anglų bajorų dvaruose. Jau XVI a. čia tapo įprasta, be atskirų „verslo“ kambarių, įrengti dar ir „dokumentų kambarius“ (*record room*), kuriuose laikyta visa finansinė ir viešoji bajoro dokumentika¹⁰¹. Pagal privačių archyvų saugojimo sąlygas LDK bajorai lygiavosi į Lenkijos ir Prūsijos bajoriją. Čia taikyta gana įvairi saugojimo praktika, tačiau bendras lygis mažai kuo skyrėsi nuo lietuviškojo.

IŠVADOS

1. XVI a. LDK bajorijos kaupiamų dokumentų saugojimo vietas nulėmė archyvo dydis, jo savininko socialinė bei turtinė padėtis ir didesnio saugumo siekimas. Didžiausius archyvus turėję didikai laikė juos pagrindinėse mūrinėse ir medinėse rezidencijose, miestų mūrnamiuose. Atskirais, kaip Radvilų giminės, atvejais XVI a. pabaigoje jų valdose atsiranda net ir specialiai archyvavimui skirtų patalpų. Didikų įrengtos saugyklos pasižymėjo didesne sauga: tą rodo specialios durys, spynos, grotuoti langai, taip pat tvirtos, kartais net ir geležinės raštų skrynios. Jų taikyta dokumentų saugojimo kultūra lygiavosi į Europoje paplitusią praktiką. Moterų didikių archyvų saugojimas priklausė nuo padėties šeimoje, jos dažniau atiduodavo savo dokumentus saugoti dvasininkams ar patikėdavo bičiuliams didikams.

⁹⁹ W. Nowak, op. cit., s. 21–23 etc.; T. Zielińska, Archiwalia prywatne (Pojęcie, zakres gromadzenia, metody opracowania), *Archeion*, 1971, t. 56, s. 71–88; Eadem, Zbiory archiwalne ordynatów Zamoyskich jako skarbnica dokumentów państwowości polskiej, *Miscellanea Historico-Archivistica*, 1994, t. 4, s. 173–222; K. Syta, Archiwa hetmanów koronnych, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 8, s.

¹⁰⁰ C. Rawcliffe, *A Tudor Nobleman as archivist...*, p. 294–296.

¹⁰¹ L. Stone, J. Fawtier Stone, *An open elite?...*, s. 296, 298.

2. Likusios bajorijos populiariausia archyvų vieta buvo tėvoniniai mediniai dvarai ir mūrniamiai miestuose. Dokumentus laikė mūrnamių rūsiuose, kamarose, „šviesiuosiuose“ kambariuose, dvarų klėtyse ir svirnuose. Neturėdami tinkamos apsaugos raštus patikėdavo saugoti turtingesniems bajorams, giminaičiams, kartais miestiečiams.

3. Saugomi raštai laikyti kelių rūšių talpose – įvairiose skryniose ir skrynelėse, dėžėse, mažesnėse dėžutėse, maišuose, „terbose“, raštinėse. XVI a. populiariausias baldas buvo vietinės gamybos medinės, dažytos, geležimi kaustytos raštų skrynios.

4. Bajorijos dokumentų saugojimo kultūra XVI a. nebuvo aukšto lygio. Nors sukaupti raštai buvo labai svarbūs, jų apsaugai neskirta didesnių investicijų. Archyvams skirtos įždinės atsirado tik XVIII a., tuo tarpu XVI a. apsiribota turimomis gyvenamosiomis bei ūkinėmis patalpomis, neretai į tas pačias talpas (skrynias, dėžes ir pan.) dedami ne tik dokumentai, bet ir kiti vertingi daiktai. Neturint bent minimaliam raštų apsaugojimui reikiamų sąlygų, kreipiamasi į turtingesnius bajorus, dvasininkus ar valstybinių pilių saugyklas. Menka XVI a. raštų apsauga – viena iš priežasčių, kodėl mūsų laikus pasiekė palyginti negausus kiekis to laikmečio ir ankstesnių dokumentų.

Gauta 2006 03 27

Raimonda Ragauskienė

THE CULTURE OF PRESERVING PRIVATE NOBLEMEN'S ARCHIVES IN THE GDL IN THE 16TH CENTURY

Summary

The article deals with the localization of private noblemen's archives in the 16th century. It was established that the places for the preserved documents had been determined by the size of the archive, its owner's social and property position, and security. The noblemen who had the biggest archives kept them in their brick and wooden residences, in urban brick houses.

The rest of the noblemen kept their archives in their patrimonial wooden manors and brick houses in towns. The documents were kept in cellars of masonries, store-rooms, light rooms, garners of manors and barns. If noblemen did not have a proper guard, they confided their papers to wealthier noblemen, relatives and sometimes to ordinary citizens. The preserved papers were kept in various chests and caskets, boxes and very small boxes, bags and sacks, offices. In the 16th century the most popular way of preserving papers was keeping them in wooden painted chests and boxes coated with iron, made by local masters.

The culture of preserving noblemen's archives was not of a high level in the 16th century. Though the accumulated papers were a question of vital importance, bigger investment had not been allotted for preserving them. The poor preservation of papers is one of the reasons why we have a comparatively small amount of the 16th century documents nowadays.